

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 1070-1082

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE HASTALIK VE HAKARET İFADESİ OLARAK “KUDUZ” VE “UYUZ”

Deva Özder

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, devaozder@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3089-4984/ **Dr. Öğr. Üyesi, Karabük University Vocational School of Social Sciences Department**

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 14.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 01.11.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Özder, Deva (2022), “Klasik Türk Şiirinde Hastalık ve Hakaret İfadesi Olarak “Kuduz” ve “Uyuz”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 1070-1082.

Özder, Deva (2022), “Klasik Türk Şiirinde Hastalık ve Hakaret İfadesi Olarak “Kuduz” ve “Uyuz”, Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 1070-1082.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE HASTALIK VE HAKARET İFADESİ OLARAK “KUDUZ” VE “UYUZ”

Özet

Sanat gayesinin hâkim olduğu klasik şiir geleneğinde şairler, mensubu oldukları toplumun kültürel ve sosyal yaşantısıyla birlikte gündelik hayatını da tüm yönleriyle şiirlerine yansıtmışlardır. Bu bağlamda şairlerin şiirlerinde temas ettikleri konulardan biri de hastalıklardır. Divan şairleri, bir deri hastalığı olan ve ciltte yoğun kaşıntı, döküntü gibi rahatsızlıklara sebebiyet veren uyuz ile enfekte olmuş hayvanların salyasından insanlara bulaşan, ölümcül bir hastalık olan kuduzla ait tıbbi tanı ve bulguları şiirlerinin malzemesi hâline getirmişlerdir. Söz konusu hastalıkların belirtileri, vücuttaki olumsuz etkileri, bedende yol açtığı tahribatlar, bu hastalıkların tanı ve tedavisinde kullanılan yöntem ve ilaçlar divan şairleri tarafından çeşitli vesilelerle beyitlerde işlenmiştir.

Bu makalede, Osmanlıdaki tıbbi olanaklar göz önünde tutulduğunda zamanın bulaşıcı ve tehlikeli hastalıklarından olan “kuduz” ve “uyuz”un divan şairlerince nasıl ele alındığı incelenmiştir. Çalışmada farklı yüzyıllarda yaşamış şairlerin divanları taranarak ilgili beyitler tespit edilmiş ve mezkur hastalıklara ait özelliklere hangi metaforik anlamların yüklendiği örnek beyitler ışığında gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Klasik Türk şiiri, tıp, hasta, hastalık, rakip, kuduz, uyuz.*

The Phrases “Rabies” and “Scabies” as Diseases and Defamation at the Classical Turkish Literature

Abstract

In the tradition of classical Turkish literature, which is dominated by the aim of art, the poets reflected the daily life of their community beside the cultural and social life. In this context, one of the subjects that poets dealt with is diseases. Divan poets turned the diagnosis and indications of scabies, which causes itchiness and skin rash; and rabies, which is a fatal disease caused and spread by infected animals; into the resources of their poems. The aforementioned diseases’ symptoms, negative influences, devastation in human body and methods used to diagnose and cure were treated in the couplets for a variety of matters.

In this study, it is examined that how the divan poets dealt with the “rabies” and “scabies” that old-time infectious and hazardous diseases up to standard of the Ottoman medical facilities. In the study, the pieces of different poets, who lived in different time period, were scanned and it is presented which rhetoric meanings were attributed to the features of the mentioned diseases in the light of the sample couplets.

Keywords: *Classical Turkish poetry, medical, patient, disease, rival, rabies, scabies.*

Giriş

Divan şiiri, zaman zaman müşahede edilen dünyadan istifade etmediğine yönelik eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak divan şairlerinin gelenekçe belirlenen ve kabul etmekle yükümlü olduğu hazır konu, duygu, motif, imaj sistemi olmakla birlikte şairler içinde bulunduğu toplumun kültürel, içtimai ve gündelik yaşantısını da şiirlerine yansıtmışlardır. Daha önce kurulmamış hayalleri kurarak bunları özgün bir söyleyişle ifade etme uğraşında olan divan şairleri, tabiattaki varlık ve olayları mutlak gördükleri hâlleriyle konu edinmeyerek kendi duygu, düşünceleri doğrultusunda yeniden kurgulamışlardır. Bu çerçevede insan ve toplum hayatını olumsuz yönde etkileyen hastalıklar ve bu hastalıklara ait unsurlar da edebî metinlerde işlenmiştir. Bir âşık hüviyetinde olan divan şairi, sevgiliye olan deruni hislerini, sevgilinin kayıtsız davranışları karşısındaki elemi dille getirirken hastalıklara sıkça atıfta bulunmuş, hastalık ve hastalıklarla ilgili unsurlardan yola çıkarak oluşturduğu mazmunları da şiirlerinde kullanmıştır.

Âşık, divan edebiyatında acı ve ızdırıp içinde kıvranan ve sürekli hastalanan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hasta, mizacı bozulmuş kişidir. İnsanın vücut dengesini sağlayan dört hilttan (kan, safra, balgam ve sevda) birinin azalması ya da artması mizacı bozarak insanı hasta etmektedir (Kemikli 2007: 26). Âşığın da sevgilinin umursamaz davranışları ve eziyetleri karşısında vücudunun dengesi bozulmuş ve ruhunda onulmaz yaralar açılmıştır. Taşlıcalı Yahyâ'ya ait aşağıdaki beyitte de şair, "(sevgilinin) saç yüzünden mizacımda sevda (miktarı) arttı (aşk hastalığına yakalandım), ilacım ancak (sevgilinin) vuslatının şarabıdır." (Özder 2022: 379) sözleriyle sevgiliye duyduğu aşkın onu nasıl hasta ettiğini dile getirmektedir:

Saçından oldı sevdâyî mizâcum

Şerâb-ı vaslıdur ancak 'ilâcum (Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı, Şhr. 2/167)

Sevgiliden lütuf bekleyen ancak ondan iltifat göremediği için dert ve keder içinde kalan âşık türlü hastalıklara tutulmuştur. İshak Çelebi bir beytinde âşığın hastalıklarını mide bulantısı, canı çıkacak gibi olmak, yürek çarpıntısı şeklinde sıraladıktan sonra sevgiliyi bir kere görebilse iyileşeceğini belirtmektedir (Uçan Eke 2007: 114):

Hastayın gönülüm döner cân talbınur ditrer yürek

Sağlar idüm ol gözi bîmârı görsem bir dahı (Üsküplü İshak Çelebi Divanı, G. 314/6)

Adnî ve Azmîzâde Hâletî'ye ait aşağıdaki beyitlerde ise çok acı çeken ve sabahlara kadar inleyen âşığın, üzüntüden ciğerinin hastalandığı, sürekli gözyaşı akıttığı için de gözlerine ak düştüğü ifade edilmektedir:

Çün cânı tabîb itdi ciğer-haste vü nâlân

Derdâ ki devâ-yı dil-i bîmâr ele girmez (Adnî Divanı, G. 34/4)

Bâğ-ı 'ışkında gül-i bâdâm zanneyle o yâr

Aglamakdan düşse çeşm-i 'âşık-ı şeydâya ak (Azmîzâde Hâletî Divanı, G. 379/4)

Sevgilinin ettiği türlü eziyetler ve ondan ayrı kalmanın verdiği ızdırıp, âşığın akli melekelerini yitirerek delilik hastalığına yakalanmasına sebep olmuştur. Gözü sevgiliden başka hiçbir şey görmeyen âşığın çektiği hasret acısı onun hastalığını günden güne artırmaktadır. Nâilî'ye ait aşağıdaki beyitte şair, gönlüne seslenerek onun karanlık gecede kalmış bir hasta olduğunu, sevgilinin simsiyah saçının arzusunun gönlün deliliğini artırdığını söylemektedir (Uçan Eke 2019: 201):

Arturdu cünûnun heves-i zülfi siyeh-târ

Bir hastesün ey dil ki şeb-i târda kaldun (Nâilî Divanı, G. 217/4)

Divan şairleri, sevgiliye duyduğu aşkın samimiyetini ve sevgilinin eziyetleri karşısında ne hâle geldiğini şiirlerinde dile getirirken aklını yitirme, verem, benzi sararma, göze ak düşme, gözün kanlanması vb. pek çok hastalığa temas etmişlerdir.¹ Şairler ezeli düşman olarak gördükleri rakiple ilgili menfi duygu ve düşüncelerini dile getirirken de hastalıklardan yararlanmışlardır. Sevgilinin eşiğinde oturduğu, kapısında beklediği, sevgili sokağa çıktığında onun peşi sıra gittiği için rakibi köpeğe benzeten divan şairleri (Şentürk 1995: 78) bilhassa köpekle ilgili hastalıkları şiirlerinde zikretmişlerdir. Sevgili ile âşık arasına giren, âşıklık iddiasında bulunan ancak sadakat, teslimiyet, samimiyet, sabır gibi âşıklık alameti sayılan hiçbir davranışı sergilemeyen rakibe karşı duyulan düşmanlık ifade edilirken kuduz ve uyuz hastalıkları beyitlerde sıkça kullanılmıştır.

Makalede, farklı dönemlerde yaşamış şairlere ait divanlardan hareketle esasında bir hastalığı ifade eden “kuduz” ve “uyuz” sözcüklerinin şiirlere nasıl yansıdığı, bu sözcüklere ne tür sembolik manalar yüklendiği, kuduz ve uyuz hastalıklarına ait hangi özelliklerin beyitlerde ne şekilde mevzu edildiği belirlenmeye çalışılmıştır.² Yapılan bu çalışma ile insan ve toplum hayatının en temel gerçeklerinden biri olan hastalıkların, klasik şiir geleneği içerisinde poetik bir söylemle şairler tarafından nasıl ele alındığını tespit etmeye yönelik çalışmalara katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Klasik Türk Şiirinde Kuduz Hastalığı ve Anlam Çerçevesi

Kuduz sözlükte, “köpek, kedi, tilki vb. memeli hayvanlardan ısırma, tırmalama veya salya yolu ile insana geçen, genellikle çırpınma, sudan korkma şeklinde beliren, zamanında aşı yapılmazsa ölümlü sonuçlanan hastalık” ve “bu hastalığa yakalanmış” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, Türkçe Sözlük). Tüm dünyada yaygın bir enfeksiyon hastalığı olan kuduz, insan ve memeli hayvanların çoğunda beyin dokusunda iltihap meydana getiren bir hastalıktır. Kuduz hastalığı esasında bir hayvan hastalığı olup köpek, kedi, çakal, kurt, sığır, domuz, at, koyun, keçi, fare, sincap, gelincik, maymun, yarası vs. hayvanlarda görülmektedir. İnsana ise kuduzla yakalanmış bir hayvanın ısırığıyla bulaşmaktadır (İmren 1983: 111).

¹ Makalede “kuduz” ve “uyuz” hastalıklarının divan şiirine yansımaları değerlendirileceği için diğer hastalıkların divan şairleri tarafından beyitlerde nasıl ele alındığı burada daha fazla detaylandırılmamıştır. Divan şiirinde hastalıkların kullanımı ile ilgili pek çok kıymetli çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmını şu şekilde sıralamak mümkündür: Emine Yeniterzi (1998), “Divan Şiirinde Sağlık ve Hastalıklarla İlgili Bazı Hususlar”, *SÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 87-103; Bilal Kemikli (2007), “Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), 19-36; Nagihan Uçan Eke (2007), “16. Yüzyıl Klâsik Türk Şiirinde Tıp İlmi”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 6, 107-128; Fatih Sonâ (2018), “Klasik Türk Şiirinde Bir Göz Hastalığı: Remed”, *Divanlar Arasında Bir Ömür Prof. Dr. Ahmet Mermer Armağanı*, (Editör: Neslihan Koç Keskin ve Muvaffak Eflatun.), Ankara: Akçağ Yayınları, 683-704; Vildan Serdaroğlu Şişman (2005), “Divan Şiirinin İyileşmek Bilmeyen Hastaları Âşıklar”, 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi*, 1-6 Eylül 2002, (Editör: Nil Sarı vd.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 471-482. Meryem Güler (2020), *Divan Şiirinde Tababet Unsurları*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan. vd.

² Makalenin örneklemelerini oluşturabilmek amacıyla farklı yüzyıllarda yaşamış 123 şairin divanı ilgili kavramlar bağlamında taranmıştır. Divanların sistematik bir şekilde taranması sonucu elde edilen beyitlerden yola çıkılarak çalışmanın zemini oluşturulmuştur. Çalışmada beyitlerine yer verilen şairler ve bu şairlerin yaşadıkları yüzyıllar şu şekildedir: Hayâlî Bey (16. yy), İbrahim Tîrsî (18. yy), Zâtî (16. yy), Kâtibî (16. yy), Sebzî (16. yy), Bursalı Nakkaş Safî (15.yy), Kemal Ümmî (15. yy), Kuddûsî (19. yy), Seyyid Vehbî (18. yy), Garâmî (16. yy), Afîtabî (15. yy), Bâkî (16. yy), Revânî (16. yy), Gelibolulu Âlî (16. yy), Gelibolulu Sürûrî (16. yy), Karamanlı Aynî (15. yy), Muhyî (16. yy), Kâtibzâde Sâkıb Efendi (17. yy), Edirneli Nazmî (16. yy), Süheylî (16.yy), Dede Ömer Rûşenî (15. yy).

Çalışmada kullanılan kısaltmalar şu şekildedir: Gazel: G, kaside: K, şehrengiz: Şhr, tuyuğu: T, şiir: Ş. (G. 34/6) şeklinde ifade edilen bir künyede kısaltmadan sonra şiir, eşik çizgiden sonra beyit numarası verilmiştir. Künye bilgileri örnek alınan beytin yanında ve parantez içinde verilmiştir.

Divan şiirinde kuduzla birlikte en çok anılan hayvan köpektir. “Âşık-şair”, sevgilinin yanından hiç ayrılmadığı ve sürekli sevgilinin ayaklarının dibinde gezerek ona yalakalık yaptığı için rakibi köpeğe benzetmiştir. Rakibin köpekle ilişkilendirildiği beyitlerde köpekle ilgili bir hastalık olan “kuduz” ifadesi de pek çok kez kullanılmıştır. Muhyî’ye ait aşağıdaki beyitte şairin, “Eyvah, rakip sevgilinin eşiğinde dolaşır duruyor, kuduz itler Tatar ahusunun etrafına üşüşmüş, yardım et!” demek suretiyle sevgiliyi Tataristan’ın misk ceylanına, rakibi ise ceylanın etrafını saran kuduz köpeklere benzettiği görülmektedir:

*Hayf kim cem’ oluyor gerdine yârün agyâr
Kuduz itler üşeyor âhû-yı Tâtâra meded* (Muhyî Divanı, G. 164/5)

17. yüzyıl şairlerden Kâtibzâde Sâkîb’in bir beytinde de sevgilinin eteğine intisap ettiğini söyleyen rakip için kuduz benzetmesi yapılmıştır. Şair, “rakip sevgilinin eteğine kapılır ve bağlanır, yazık o şuh sevgili kuduz iftirasına uğradı.” sözleriyle rakibin, “sevgilinin eteğine müntesibim” diyerek bu durumdan haberi olmayan sevgiliye iftira attığını düşünmektedir:

*Dâmânına rakîb ider isnâd u intisâb
Uğradı hayf o şuh kuduz iftirâsına* (Kâtibzâde Sâkîb Divanı, G. 518/5)

Hayâlî’ye ait aşağıdaki beyitte şair, sevgiliye seslenmekte ve sevgiliyi, rakibi kendi bulunduğu semtin itidir diye düşünüp ona güvenmemesi hususunda uyarmaktadır. Beyitte kuduz bir ite benzetilen rakip, sevgiliden gördüğü iltifat karşısında şımaracak ve bir gün âşığa zarar verecektir. Hayâlî de sevgiliye, âşığı bundan korumasının daha doğru olacağını söylemektedir (Uçan Eke 2007: 120):

*Rakîbe kûyum itidir deyüben i’timâd etme
Kuduzdur şâyed incide benüm ömrüm hazer hoşdur* (Hayâlî Bey Divanı, G. 185/3)

Hayâlî’nin bir başka beytinde ise rakip saldırgan bir köpeğe benzetilmektedir. Beyitte, sevgilinin mahallesinde rakibin kendisini it gibi daladığını söyleyen âşık hem ezelden gelen düşmanlığın tesiri hem de saldırıya uğramış olmanın öfkesiyle rakibe “Allah’tan onu kuduz etmesini diliyorum.” diyerek beddua etmektedir:

*İt gibi daladı beni kûyunda rakîbin
Ey dost Hudâdan dilerem kim kuduz olsun* (Hayâlî Bey Divanı, G. 443/5)

İbrahim Tırsî’ye ait bir beyitte de rakip için “kuduz ve ısırın it” benzetmesi yapılmıştır. “Diş bilemek” sözcüğünün “çok istek duymak”, “heves etmek” manasında kullanıldığı bu beyitte sevgiliye karşı istek duyduğu için rakibe “azıları kurusun” denilerek yine beddua edilmektedir:

*Ol it rakîbi gördüm dil-dâre diş bilermiş
Azıları kurusun olmuş kuduz ısırğan* (İbrahim Tırsî Divanı, G. CLX/2)

Karamanlı Aynî’ye ait aşağıdaki beyitte de şair, rakibin etrafına verdiği zarara şaşırılmamak gerektiğini çünkü bir köpeğin kuduz olduğunda herkese saldırabileceğini söylemiş ve rakibi her an saldırmaya hazır kuduz bir köpeğe benzetmiştir:

*Rakîbünden cihân incinse tan mı
Talar her kişiyi it olsa kuduz* (Karamanlı Aynî Divanı, G. 199/3)

Kuduz virüsüne yakalanmış bir hayvanda görülen en şiddetli belirtiler saldırma, ısırma, hiddetlenme ve asabiyettir. Kuduz nöbeti yaşayan hayvan hastalığın ilerleyen evrelerinde,

çevresindeki nesnelere dişleriyle parçalama, etrafındakilere saldırma, serbest kalması hâlinde de olduğu yerden kaçma eğilimi göstermektedir. Kaçmaya başlayan bir hayvanın karnının içine geçtiği, gözlerinin dairelerinden oynadığı ve ağzı köpüklü bir hâlde pek çok zaman da saldırganlaşarak günlerce bir istikamete doğru koşarak gidebildiği bilinmektedir (Erdemir 2017: 79). Zâtî’ye ait aşağıdaki beyitte şair, “Zavallı (âşık) denizin dibine de girse kuduz bir köpek gibi olan rakip âşığı bulur ve dalar.” diyerek rakibi âşığın peşinden ayrılmayan ve nereye giderse gitsin âşığı bulup ona saldıran kuduz bir köpeğe benzetmektedir:

Bî-çâre ka’r-ı kulzüme girse bulur talar
Yâ Rab rakibi ne_eyleyeyin işte bir kuduz (Zâtî Divanı, G. 537/4)

Zâtî bir başka beytinde ise rakibi açıkça tehdit etmektedir. Rakibe seslenerek “(Ey) Rakip! Eğer âşığa ‘sevgilinin kapısının itidir’ dersen o kuduz (âşık) senin namusunun eteğini parçalar (dikkat et)!” sözlerini sarf eden şairin, bu beyitte kuduz olarak rakibi değil sevgilinin kapısındaki âşığı nitelendirdiği görülmektedir. “İti” sözcüğünün sert, şiddetli ve keskin (Dilçin 1983: 119) manaları göz önünde bulundurulduğunda beyti “Ey rakip! Âşığa sevgilinin kapısında bağıra çağıra konuşursan o kuduz belki de namusunun eteğini parçalar (dikkat et)!” şeklinde değerlendirmek de mümkündür. İti sözcüğünün tevriyeli olarak kullanıldığı bu beyitte Zâtî, âşığın rakip tarafından uğrayacağı hakaretlere kayıtsız kalmayacağını ve kudurmuş bir köpek saldırganlığıyla rakip karşısında kendini müdafaa edeceğini bildirmektedir:

Âşıkâ yârün kapusunda iti dersen rakîb
Dâmen-i ‘ırzun seniün çâk ide şâyed ol kuduz (Zâtî Divanı, G. 560/6)

Klasik Türk şiirinde rakip için kullanılan ifadelerden biri de domuzdur. İslamiyet’te murdar ve zararlı şeylerden kabul edilen ve eti haram kılınmış bir hayvan olan domuz³ aynı zamanda kuduzun doğadaki temel kaynaklarından bir tanesidir. Müslümanlarca “pis” olarak nitelendirilen ve kuduz gibi tehlikeli bir hastalığa sebebiyet veren bu yabancı hayvan, Zâtî’ye ait bir beyitte “kuduz” ve “rakip” sözcükleri ile birlikte karşımıza çıkmaktadır. Zâtî, rakibe karşı olumsuz duygularını ifade ederken onu kuduz bir domuza benzetmektedir. Şair, “O domuz rakip, âşığı mağlup etmek için fırsat bekler; o kuduzu (yanına) koyma namus eteğini yırtmasın!” sözleriyle rakibin kuduz olduğu için bilinçsizce hareket eden ve zarar vermek için etrafına saldıran bir domuz gibi olduğunu belirtmiştir:

Diş biler ‘âşıkı çalmaga rakîbüñ o tonuz
Koma çâk eylemesün dâmen-i ‘ırzun o kuduz (Zâtî Divanı, G. 526/1)

Yukarıda yer alan beyitlere bakıldığında kuduz virüsüne maruz kalmış bir hayvanda ortaya çıkan hâl ve hareketlerde değişiklik, şuursuzca etrafa saldırma, etraftaki sakin hemcinslerine saldırma türünden hastalık belirtilerinin (Karacaoğlu 2015: 77) rakiple ilişkilendirilerek ele alındığı görülmektedir. Aşağıda yer alan beyitte ise yine hastalığın belirtilerinden biri olarak kabul edilen kuduz bir canlının sudan korkmasına değinilmiştir. Kuduz virüsünün vücuda yerleşmesi ve hastalığın vücutta ilerlemesi boğazdaki kasların işlevini etkileyen kasılmalara, ağrı veya yutma güçlüklerine ve daha ileri safhalarda ise bu kaslarda felç meydana gelmesine sebep olmaktadır. Bu nedenle kuduz olan canlılar, içerken vereceği acı nedeniyle su içmeyi reddetmektedir (Muşmal ve Semiz 2018: 239). Kuduz hastalığına ait tıbbi bir belirti olan bu durum halk arasında “kuduz olanların suyu görünce korkması, sudan kaçması” şeklinde batıl bir inanca dönüşmüştür. Kâtibî’ye

³ bkz. Bakara Suresi (2/173), Nahl Suresi (16/115), Mâide Suresi (5/3).

ait aşağıdaki beyitte de şairin, “Suya denk gelince kuduz olur derler, yoluna gözyaşı akıtayım da rakip suya denk gelsin.” diyerek söz konusu inanca yer verdiği görülmektedir:

Dirler kim suya ugrayıcağız kuduz olur

Yolına yaş dökeyin ki_ugrayuban suya rakîb (Edirneli Nazmî, Mecma‘u‘n-nezâ‘ir, Ş. 454/4)

Klasik Türk Şiirinde Uyuz Hastalığı ve Anlam Çerçevesi

Uyuz sözlükte “uyuz böceğinin, üst derinin altına girerek yaptığı kaşındırıcı, bulaşıcı bir deri hastalığı”, “bu hastalığa tutulmuş olan”, “hoşlanılmayan sevimsiz kimse”, “hareketli olmayan, uyuşuk, pısırik, miskin kimse” manaları ile yer almaktadır (TDK, Türkçe Sözlük). İnsanlık tarihi kadar eski olan bu hastalık doğrudan doğruya temas yoluyla geçerek deride kaşıntı ve döküntüye neden olmaktadır.

Divan şiir geleneğinde âşîğın rakibe duyduğu öfkeyi dile getirmek, hakaret etmek ve rakibi yermek maksadıyla uyuz ifadesini şiirlerinde kullandığı görülmektedir. Uyuz hastalığının bilinen en büyük özelliği bulaşıcı olmasıdır ve bu özelliği ile de beyitlerde yer almaktadır. Aşağıda yer alan beyitlerin ilkinde şair, uyuz hastalığının bulaşıcı olduğunu “Beyim sakın rakip ile ağız ağza verip sohbet etme, (uyuz) bulaşıcıdır, sana uyuzu bulaşmasın.” sözleriyle açıkça ifade etmekte ve sevgiliyi uyuz olarak nitelendirdiği rakiple sohbet etmemesi konusunda uyarmaktadır. Diğer beyitte ise şair, “Ey rakip, onun (sevgilinin) yanına yanaşma, geri dur da uyuzun bulaşmasın!” diyerek doğrudan rakibe seslenmekte ve hastalığını sevgiliye bulaştırmaması için ondan uzak durmasını söylemektedir:

Agız ağza virüp söyleşmegil agyâr ile

Uyuzu ulaşmasun sakın begüm sârî olur (Sebzî Divanı, G. 124/2)

Yudanma iy rakîb anun katına

Yapışmasun uyuzun a gerü tur (Bursalı Nakkaş Safî Divanı, G. 25/3)

Edirneli Nazmî’ye ait bir beyitte de şair “Sevgilinin eşiğinde dolaşıp durma gel, hey rakip uyuzun yârime bulaşır gel!” diyerek rakibi sevgiliye yaklaşmaması hususunda uyarmaktadır:

Yâr ışığıne gel tolaşup yürime hey gel

Hey engel uyuzun ulaşur yârüme hey gel (Edirneli Nazmî Divanı, G. 3951/1)

Türk tasavvuf edebiyatının önemli isimlerinden ve Anadolu’daki divan sahibi ilk mutasavvıf şairlerden biri olarak kabul edilen Kemal Ümmî’nin, divanında yer alan bir beyitte uyuz ve kuduz ifadelerini birlikte kullandığı görülmektedir. Şair, birinci mısradaki ilahi aşka ulaşma yolunda en büyük engel olarak kabul edilen dünya sevgisinin, nefse hoş geldiği için insanlar arasında giderek artması ve yayılmasını uyuz sözcüğü ile ifade etmektedir. Kemal Ümmî, beytin ikinci mısrasında ise maddi âleme duyulan bu muhabbeti, hiç bırakmamacasına insana saldıran kuduz bir hayvana benzetmektedir:

Dünya muhabbeti sepişür şol uyuz gibi

Yoldaş olana katı yapışur kuduz gibi (Kemal Ümmî Divanı, G. 132/1)

Kuddûsî’ye ait bir beyitte de uyuz ifadesinin dünya hayatına ve nimetlerine ehemmiyet verenler için kullanıldığı görülmektedir. Bu türden insanları gafil olarak nitelendiren şair, onlardan uzak durulması gerektiğini çünkü onların ahlakının uyuz hastalığı gibi bulaşıcı olduğunu belirtmiştir:

*Gâfillere olma karîn kaç ehl-i dünyâdan dahi
Uyuz gibi eyler sirâyet anların hulki sana (Kuddûsî Divanı, G. 25/3)*

Şair bir başka beytinde ise uyuz sözcüğünü Allah’ın varlığına inanmayan, doğru yoldan çıkan kimseler için kullanmış bir önceki beyitte olduğu gibi bu insanlardan uzak durulması gerektiğini belirterek onların ahlakının uyuz hastalığı gibi sağlıklı bir bedene bulaşabileceğini ifade etmiştir:

*Buyurmuşdur Resûlullâh kaçın ehl-i ilhâddan
Uyuz gibi sirâyet eyler ol lâ-büdd esihhâya (Kuddûsî Divanı, K. 6/16)*

XVIII. yüzyıl şairlerinden Seyyid Vehbî’nin bir kasidesinde “uyuz” ifadesini türkû, mani, varsağı gibi halk şiirlerini satmaya çalışan bir tellal için kullandığı görülmektedir. Sultan III. Ahmet ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa övgüsüne yer verdiği kasidesinde şair, methiye bölümünden sonra edebî değerlendirmelerde de bulunmuştur. Vehbî, birkaç beyitle kendi şiirini övmüş akabinde ise avamdan saydığı halk şairleri ve onların şiirleri için eleştirilerini dile getirmiştir. Şair, “Şiirlerimi toplayıp sultanlara layık şiir pazarında açık artırma ile satarken birkaç türkû, birkaç varsağı ve birkaç maninin uyuz bir tellalın omuz süsü olduğunu gördüm. (Tellalın omzuna birkaç türkû, birkaç varsağı ve birkaç mani asıp satmaya çalıştığını gördüm.)” demek suretiyle halk şairlerini ve halk şiirini beğenmediğini açıkça ifade etmiştir:

*Bu kerre yine ol sevdâyile cem’ idüip eş’ârım
İderken ‘arz-ı bey’-i men yezîd-i sûk-ı sultânî
Ne gördüm bir uyuz dellâlin olmuş zîver-i dûşî
Biraz türkî biraz varsağı birkaç şarkî vü mânî (Seyyîd Vehbî, K. 2/83-84)*

Uyuz böceği olarak bilinen bir akarın neden olduğu kaşıntılı döküntülerle seyreden ve bulaşıcı bir deri hastalığı olan uyuz, insanların yanı sıra kedi ve köpek başta olmak üzere hayvanlarda da sık görülmektedir (Şimşek vd. 2019: 205-206). Divan şairleri de şiirlerde “uyuz” sözcüğünü genellikle köpekle birlikte kullanmışlardır. Garâmî’ye ait aşağıdaki beyitte şair, rakibi “kelb/köpek” şeklinde nitelendirmiş ve rakipten uzak durmak gerektiğini “Aman ha o köpekle söyleşme yoksa uyuz olursun!” sözleriyle belirtmiştir:

*Ey Garâmî uyuz olursın sakın
Söyleme ol kelb ile zinhâr kac (Garâmî Divanı, G. 108/5)*

Âfitâbî’nin rakibi uyuz bir köpeğe benzettiği bir beyitte de âşık kimliğine bürünen şair, sevgilinin gözünde rakip kadar değerli olmamasına “Biz sana ulaşamayız (ancak) rakip ardınca sürünür, sadık âşık senin yanında uyuz it kadar değil.” sözleriyle sitem etmektedir:

*Biz sana irimezüz sürünür ardunca rakîb
Âşık-ı sâdik uyuz itçe degül yanunda (Pervâne Bey Mecmuası, Ş. 7132/3)*

Zâtî’nin ise bir beytinde, âşığın, rakibe kızdığı için ona köpek diyerek küfrettiği, aynı zamanda kendisini de sevgilinin sadık köpeği olarak nitelendirdiği ve bununla da iftihar ettiği görülmektedir. Âşık, “Biz uyduğumuz iti uyuz ederiz.” sözleriyle de rakibe meydan okumaktadır (Şentürk 1995: 79):

*Yârün iti geçinme kapusunda biz uyuz
Uyduğumuz iti iderüz ey rakîb uyuz (Zâtî Divanı, G. 537/1)*

Gelibolulu Sürûrî de bir beytinde “Rakip uyuz it gibi inilti sesler çıkararak sevgiliye yaklaştı, gördüm. (Rakibin) başına taş attım inledi, (oradan) uzaklaşıp gitti.” demek suretiyle uyuz bir köpeğe benzettiği rakibi sevgilinin yanından uzaklaştırdığını dile getirmiştir:

Gördüm uyuz it gibi agyârı yâra sinledi

Başına taş urdum ayağı götürdü çenledi (Gelibolulu Sürûrî Divanı, G. 463/1)

Bâkî aşağıdaki beytinde rakibi köpeğe benzetmiş ve “Sevgilinin dudağına uçuk gibi sırnaşmak nasıl olurmuş ölmezsem köpek rakibe göstereceğim” diyerek onu tehdit emiştir. Şair, bu beyitte rakibin sürekli sevgilinin yakınında bulunarak ona yaltaklanmasını “uyuzlanmak” sözcüğü ile ifade etmiştir:

Seg rakibe nic’ olur göstereyin ölmez isem

Dehen-i yâre uyuzlanmağı tebhâle gibi (Bâkî Divanı, G. 518/3)

Buna benzer bir söyleyiş Revânî’de de görülmektedir. Revânî bir beytinde rakibin her fırsatta sevgiliye yanaşmaya çalışıp ona dalkavukluk etmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş ve “yolumuza çıkan kurdeşeni çıkarır” sözleriyle rakibe gözdağı vermiştir:

Dâyimâ dilkilenüp yâre uyuzlanma rakîb

Çıkarur kurdeşeni her ki basarsa izimüz (Revânî Divanı, G. 157/2)

Süheylî’ye ait aşağıdaki beyitte de şair, sevgilinin kapısına sokularak ona yalakalık yapan rakibin âşığa da sürekli hurlayıp sataştığını bildirmektedir:

Uyuzlanup der-i dildârda dâ’im hırıldıda

Seg-i cânâna hayfâ it rakîb uymuş ulaşmışdur (Süheylî Divanı, G. 97/3)

Gelibolulu Âlî’ye ait bir beyitte ise şair, vefa duygusundan yoksun olan rakibin âşık olmadığı hâlde âşıklık taslamasını “uyuz geçinmek” şeklinde ifade etmiştir. Beytin ikinci mısrasında geçen “yağlamag” sözcüğü ise rakibin sevgiliye gösterdiği samimiyetsiz davranışlar ve yalakalıklar manasına geldiği gibi tevriyeli olarak uyuzun tedavisinde kullanılan ve çeşitli yağlardan oluşan bir karışımın ilaç olarak sürülmesini de anlatmaktadır:

Bir âfete uyuz geçinürmiş o bî-vefâ

Bir çâre mümkün olmaya mı yağlamagıla (Gelibolulu Âlî Divanı, G. 1289/4)

XV. yüzyılın önde gelen Halveti şeylerinden ve mutasavvif şairlerinden Dede Ömer Rûşenî’nin de divanında uyuz ve köpek sözcüğünü birlikte kullandığı görülmektedir. Şair aşağıda yer alan şiirlerinde, insanın elinden tuz ekmek yediği pirine, üstadına, şeyhine ve hanedanına saygısızlık etmemesi, sövüp kötü söz söylememesi gerektiğini öğütlemekte, aksi şekilde davrananların ise yapılan iyiliğe kötülükle karşılık veren uyuz bir köpekten farksız olmayacağını dile getirmektedir:

Pîr elinden çün yidün nân u nemek

Ehl-i pîre yine hürrmet gerek

Hânedân-ı şeyhe sahın bed dime

Uyuz olur inine üren köpek (Dede Ömer Rûşenî Divanı, T. 48)

*Sögme üstâdına zinhâr ey püser
Nişe kim üstadına her kim söger
İnine üren uyuz it kimin ol
Âkıbet olur uyuz u kûr u ker (Dede Ömer Rûşenî Divanı, T. 49)*

Uyuz hastalığının en kuvvetli belirtilerinden biri uyuz böceği de denilen akarın cilt ve deri yüzeyinde sebep olduğu inci tanesine benzeyen içi sıvı dolu kabarcıklardır. Sürûrî'ye ait bir beyitte bu kabarcıklar ile uçuk arasında bir ilişki kurulduğu görülmektedir. Şair beyitte sevgilinin tatlı dudağını şekerli bir yiyeceğe, dudakta çıkan uçuğu ise hem renk hem de şekil bakımından şekerli bir yiyeceğin içindeki şekerin sudan ayrılması sonucu üzerinde meydana gelen şeker billurlarına benzetmiş ve sevgilinin dudağındaki kabarcığın uyuzdan kaynaklanmadığını onun bir şekerlenme olduğunu bildirmiştir:

*Sanma uyuz ola la'lünde şekerlenmedür ol
Bu Sürûrî şekerin çıkararak anı emer (Gelibolulu Sürûrî Divanı, G. 103/5)*

Divan şairleri, uyuzun belirtileri, temas yoluyla geçmesi, bulaşıcı olması gibi hususlarla birlikte uyuz hastalığının çeşitlerine de şiirlerinde yer vermişlerdir. İbrahim Tırsî aşağıda yer alan beytinde hastalığın ne tür özelliklerinin olduğunu bildirmese de “Bir uyuz var ki onun adına kuru derler. Ey Tırsî o da başlı başına bir illettir!” demek suretiyle “kuru uyuz” adında bir uyuz çeşidinden bahsetmiştir:

*Bir uyuz var ki anun nâmına kuru dirler
Tırsiyâ başlı başına o da bir dâne maraz (İbrahim Tırsî Divanı, G. C/5)*

Şairlerin şiirlerinde sıklıkla bahsettikleri uyuz çeşitlerinden bir tanesi de “frenği”dir. Bu hastalığın ismiyle ilgili olarak *Alâ'im-i Cerrâhîn*'de “Yûnân hekimleri şöyle eydürler ki: Bu Firenk uyuzunun adı kurhâdur ve Firenk dilince mâl-ı Firencese dirler. Ve Türk dilince Firenk uyuzu direrler.” ifadeleri geçmektedir (Gürlek 2016: 220). Genellikle cinsel birleşmelerle bulaşan, tedavi edilmediğinde inme, körlük, delilik vb. sonuçlara kadar varan döle de geçerek vücutça ve akılca sakat bir soyun yetişmesine yol açan bir hastalık (TDK, Türkçe Sözlük) olan frenği, divan şairlerince bulaşıcı olması, vücutta iltihaplı, ağrılı ve iyileşmeyen yaralar oluşturması vesilesiyle şiirlere konu edilmiştir. XVI. yüzyıl şairlerinden Garâmî'nin beyitlerinde bir türlü kurtulamadığı rakip ile frenği uyuzu arasında benzetme ilişkisi kurduğu görülmektedir. Şair, aşağıda yer alan beyitlerin ilkinde rakibin frenği uyuzu gibi olduğunu ve nereye giderse gitsin kendisine ulaştığı için ondan bir türlü kurtulamadığını ifade ederken diğer beyitte “Rakip bir şifa bulunamaz yaraya benzer, hasılı Frenğin uyuzu budur.” sözleriyle frenği uyuzunun vücutta açtığı dermansız yaraları rakibe benzetmiştir:

*Kanda gitsen sana uyar ulaşur hemçü maraz
Şol rakibün gibi dünyâda fireng uyuzu yok (Garâmî Divanı, G. 811/3)*

*Bir onulmaz yaraya benzer rakib
Mâ-hasal budur Firengün uyuzu (Garâmî Divanı, G. 1592/6)*

İnsanlık tarihinin en eski hastalıklarından biri olan frenği, Osmanlı toplumunda 15. yüzyılın sonlarından itibaren görülmeye başlamış ve Avrupa'da giderek yaygınlaşan frenği salgınından Osmanlı toprakları da 1566 yılında ciddi bir şekilde etkilenmiştir (Özekmekçi 2012: 86). İnsanların hastalığın sadece cinsel yolla bulaştığını zannetmeleri bu hastalığın ayıplı hastalık olarak tanımlanmasına sebep olmuş ve halk arasında frenği hastalarına karşı büyük bir önyargı oluşmuştur. Hastalığın yayılma sebebi olarak ise Galata'da gittikçe çoğalan umumhaneler

görülmüştür (Kılıç 2014: 295). Zâtî'ye ait bir beyitte de şairin, klasik Türk şiirinin olumsuz tipleri arasında yer alan, görünürde dindar geçinmesi ancak bulduğu her fırsatta kendi nefsanî istekleri doğrultusunda hareket etmesiyle bilinen ve iki yüzlü, samimiyetsiz olarak nitelendirilen sufi tipini "Sufî Galata'da mekan tuttu, eşi benzeri olmayan frenk uyuzu oldu." sözleriyle eleştirdiği görülmektedir:

Tutdı sûfî mekân Kalata'da

Oldı bir bî-bedel Fireng uyuzu (Zâtî Divanı, G. 1769/6)

Sonuç

Toplumda yaygın olarak görülen yahut bir dönem salgın hâline gelerek insanlar arasında büyük bir korku oluşturan birtakım hastalıklar divan şairleri tarafından mecazlı bir söyleyişle şiirlerde işlenmiştir. Bu çalışmada bulaşıcı olan ve önlem alınmadığı takdirde ölüme sonuçlanabilen kuduz ve uyuz hastalıklarının klasik Türk şairlerince nasıl ele alındığı incelenmiştir. Divan şairlerinin bu iki hastalığı ekseriyetle sevgilinin etrafında dolaşan, hayırsız ve vefasız olmasına rağmen âşıkmiş gibi bir tavır takınan rakiple, bazen de insanı ilahi olandan uzaklaştıran dünya menfaati ve muhabbeti ile ilişkilendirdiği görülmektedir. Şairler, rakibin âşığı her gördüğü yerde ona saldırmak istemesini kuduz bir köpeğin saldırganlığıyla, rakibin sevgilinin yanından hiç ayrılmayarak ona yalakalık yapmasını uyuz bir köpeğin miskin ve aciz tavırları ile bağdaştırmıştır. Her iki hastalığın da bulaşıcı olması, kudurmuş bir köpeğin ağzında salya ve köpük oluşması, uyuz hastalarında görülen tüy dökülmesi, vücutta oluşan içi dolu kabarcıklar, şiddetli kaşıntı nevinden hastalıklara ait tıbbi bilgiler klasik şiirin biçim ve estetik anlayışı dâhilinde anlamı kuvvetlendirmek amacıyla şiirlerde ele alınmıştır. Bununla birlikte şairler, kuduz hastalarının boğazlarında oluşan acı nedeniyle su içememelerinin toplum içinde kuduz hastalarının sudan korkması şeklinde bir inanca dönüştüğüne, uyuzun bir çeşidi olan frenginin sadece cinsel yolla bulaştığına inanılması sebebiyle insanlar tarafından ayıplı bir hastalık olarak nitelendirildiğine ve frengi hastası olan kimselere hoş bakılmadığına da türlü vesilelerle şiirlerinde yer vermişler böylelikle bu hastalıkların toplum üzerindeki etkisine ve bu hastalıklar etrafında oluşan batıl inanışlara temas etmişlerdir. Bütün bunlar değerlendirildiğinde şairlerin her iki ifadeyi tıbbi manalarından ve toplum nezdindeki yerlerinden istifade ederek klasik Türk şiirinin mecaz merkezli hayal ve anlam dünyası dâhilinde çeşitli tasavvurlarla beyitlerinde işledikleri görülmektedir.

Kaynakça

- Aksoyak, İ. Hakkı (2017), *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0>, (ET: 23.08.2022).
- Arslan, Mustafa (2020) (Haz.), *Muhyî Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78626,muhyi-divanipdf.pdf?0> (ET: 26.10.2022).
- Averbek, Güler Doğan (2017) (Haz.), *Edirneli Nazmî Dîvânı II. Cilt*, ABD: Create Space Publishing Platform.
- Avşar, Ziya (2017) (Haz.), *Revânî Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0>, (ET: 25.08.2022).
- Başpınar, Fatih (2013) (Haz.), *Garâmî Dîvân*, İstanbul: Yedirenk Kitapları.
- Bozyiğit, Esra (2021), *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Nesre Çeviri-Sözlük)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.

- Çavuşoğlu, Mehmed ve M. Ali Tanyeri (1987) (Haz.), *Zatî Dîvânı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*, (III. Cilt), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Dikmen, Hamit (1991) (Haz.), *Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- Dilçin Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, Ahmet (2002) (Haz.), *Kuddûsî Divanı Tenkitli Metin*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdemir, Ayşegül Demirhan (2017), “Türk Tıp Tarihinde Kuduz Hastalığı ve Tedavisi Üzerine Yorumlamalar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 230, 71-86.
- Fatih Sona (2018), “Klasik Türk Şiirinde Bir Göz Hastalığı: Remed”, *Divanlar Arasında Bir Ömür Prof. Dr. Ahmet Mermer Armağanı*, (Editör: Neslihan Koç Keskin ve Muvaffak Eflatun) Ankara: Akçağ Yayınları, 683-704.
- Gıynaş, Kamil Ali (2017) (Haz.), *Pervâne Bey Mecmuası*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55832,pervane-bey-mecmuasi-pdf.pdf?0>, (ET: 25.08.2022).
- Güler, Meryem (2020), *Divan Şiirinde Tababet Unsurları*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzincan.
- Gürlek, Mehmet (2016) (Haz.), *Alâ'im-i Cerrâhîn, Cerrâh-nâme*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Harmancı, M. Esat (2017) (Haz.), *Süheylî Dîvânı (e-kitap)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55750,suheyli-divanipdf.pdf?0> (ET: 27.10.2022).
- İmren, H. Yılmaz (1983), “Kuduz”, *Uludağ Üniversitesi Veteriner Fakültesi*, 2(2), 111-121.
- İpekten, Haluk (2007) (Haz.), *Nâ'ilî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karacaoğlu Emel (2015), “Kuduz Hastalığına Dair İlk Kitabımız: Kuduz İleti ve Tedavisi”, *Türkiye Klinikleri J Med Ethics* 23(3), 73-85.
- Kaya, Bayram Ali (1996), *Azmî-zâde Hâletî Hayatı, Edebî Kişiliği Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Edirne.
- Keklik, Murat (2014), *Üsküplü İshak Çelebi Divan [Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin]*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kırgızistan.
- Kemikli, Bilal (2007), “Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), 19-36.
- Kılıç, Rüya (2014), “Türkiye’de Frenginin Tarihi”, *Kebikeç*, 38, 291-305.
- Kırbyık, Mehmet (2017) (Haz.), *Kâtib-zâde Sâkub Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59860,sakib-dede-divanipdf.pdf?0> (ET: 27.10.2022).
- Köksal, M. Fatih (2017) (Haz.), *Mecma'u'n-nezâ'ir*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0>, (ET: 27.08.2022).
- Kufacı, Osman (2006), *Adnî Divanı ve Adnî Divanında Benzetmeler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Küçük, Sabahattin (2011) (Haz.), *Bâkî Dîvânı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mermer Ahmet (2020) (Haz.), *Karamanlı Aynî Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78478,karamanli-ayni-divanipdf.pdf?0> (ET: 26.10.2022).
- Muşmal Hüseyin ve Esra Semiz (2018), “Osmanlı Devleti’nde Kuduz Hastalığı ve Tedavi Süreci: Konya Örneği”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20, 234-267.
- Özder, Deva (2022), “Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı’nda Tababet Unsurları”, *1. Uluslararası Türkoloji Kongresi: “Araştırmalar ve Yönelimler”*, 16-18 Mayıs 2022, (Editör: Selçuk Atay), 376-387.
- Özekmekçi, M. İnanç (2012), “Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi ile Mücadele”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10, 83-101.
- Özkan, Ömer (2015) (Haz.), *Bursalı Nakkaş Safî ve Dîvânı*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı.

- Şentürk, A. Ahmet (1995), *Klasik Osmanlı Edebiyatında Tiplerinden Rakîb'e Dair*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Şimşek, Erhan vd. (2019), "Sık Rastlanan ve Sık Atlanan Hastalık Uyuz: Olgu Sunumu", *Ankara Med J*, 19(1), 205-209.
- Şişman, Serdaroğlu Vildan (2005), "Divan Şiirinin İyileşmek Bilmeyen Hastaları Âşıklar", 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi*, 1-6 Eylül 2002, (Editör: Nil Sarı vd.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2, 471-482.
- Tarlan, A. Nihat (1970) (Haz.), *Zatî Dîvânı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*, (II. Cilt), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tarlan, A. Nihat (1992) (Haz.), *Hayâlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tavukçu, Orhan Kemal (2020) (Haz.), *Dede Ömer Rûşenî Dîvânı*, (e-kitap), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73031_dede-omer-rusen-divanipdf.pdf?0 (ET: 27.10.2022).
- Türk Dil Kurumu (2011), *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçan Eke, Nagehan (2007), "16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Tıp İlimi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 6, 107-128.
- Uçan Eke, Nagehan (2019), "Nâ'îlî'nin Gazellerinde "Siyah" Metaforunun İzinde", *SUTAD*, 45, 193-217.
- Ünver, Niyazi (2020) (Haz.), *Gelibolulu Sürûrî Dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73951_gelibolulu-sururi-divanipdf.pdf?0, (ET: 28.08.2022).
- Yavuzer, Hayati (2008) (Haz.), *Kemâl Ümmî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi BAMER Yayınları.
- Yekbaş, Hakan (2016) (Haz.), *Sebzî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yeniterzi, Emine (1998), "Dîvan Şiirinde Sağlık ve Hastalıklarla İlgili Bazı Hususlar", *SÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 87-103.
- Yılmaz, Kadriye (2017) (Haz.), *İbrahim Tîrsî ve Dîvânı* (e-kitap), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55911_ibrahim-tirsi-ve-divanipdf.pdf?0, (ET: 29.08.2022).